

Доходи та добробут населення напередодні асоціації з Євросоюзом

Н. ГАРКАВЕНКО,
кандидат економічних наук
НДІ праці і зайнятості населення Мінсоцполітики і НАН України
Т. НОВОСІЛЬСЬКА
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи
м. Київ

Розглянуто і проаналізовано стан доходів та їх вплив на добробут населення напередодні підписання Україною угоди про асоціацію з Європейським союзом. Зосереджена увага на необхідності запровадження в Україні соціальних стандартів та гарантій більш високого рівня та якості. Надано пропозиції щодо удосконалення політики доходів населення, спрямованої на підвищення доходів та добробуту населення України. Здійснено аналіз стану рівня доходів, їх вплив на добробут населення.

Рассмотрены и проанализированы состояние доходов и их влияние на благосостояние населения накануне подписания Украиной соглашения об ассоциации с Европейским союзом. Сосредоточено внимание на необходимость внедрения в Украине социальных стандартов и гарантий более высокого уровня и качества. Даны предложения по совершенствованию политики доходов населения, направленной на повышение доходов и благосостояния населения Украины. Осуществлен анализ уровня доходов, их влияние на благосостояние населения.

Considers and analyzes the income and their impact on the welfare of Ukraine on the eve of signing an association agreement with the European Union. Focuses on the need for implementation in Ukraine of social standards and guarantees a higher level and quality. The proposals for the improvement of incomes policy aimed at increasing the incomes and welfare of Ukraine. The analysis of state income, their impact on welfare.

Ключові слова: доходи населення, добробут, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, споживання, політика доходів.

Постановка проблеми. 27 червня 2014 р. підписано Економічну частину Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, політичну частину якої було підписано раніше – 21 березня поточного року. Україна зробила цивілізаційний вибір – вибір європейського шляху розвитку, що ознаменований як плюралістичною демократією, верховенством права, захистом прав і свобод людини, повагою до міжнародного права та національного суверенітету, так і створенням повноцінної зони вільної торгівлі, співпрацею у сфері сільського господарства, транспорту, металургії, космосу, наукових досліджень, туризму, підприємницької діяльності, захистом інтелектуальної власності, порядком розгляду спорів та умовами оподаткування. Все це має вивести нашу державу на якісно новий рівень економічного розвитку, більш високий рівень життя та поліпшення добробуту населення.

Незважаючи на низку проблем, що існують у країнах нових членах Євросоюзу, проведення структурних реформ повністю змінило їх національні економіки і спрямувало на шлях зростання. Ефект від проведених реформ є величезним. До моменту вступу в ЄС Польща, прибалтійські країни і Словаччина з нестабільних країн перетворилися на держави, які стали зараховувати до європейської десятки економік, що найбільш швидко зростають. Доходи нових жителів ЄС за роки реформ подвоїлися. Лише у 2008 р (через чотири роки після вступу до ЄС) ВВП трьох країн Балтії досяг 100–150% рівня 1989 р.¹

Сучасний рівень життя українського суспільства згідно європейських стандартів є невисоким. Згідно з економічною теорією він визначається як сукупність умов життя відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку країни. При цьому соціально-економічні індикатори рівня життя населення відображують сумарне споживання (і можливості такого споживан-

¹Корреспондент: Східний експрес. Як змінилися країни Східної Європи після підписання угод про асоціацію й вступу до ЄС [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/3209116-korrespondent-skhidnyi-ekspres-yak-zminylisia-krainy-skhidnoi-yevropy-pislia-pidpysannia-uhod-pro-asotsiatsiui-y-vstupu-do-yes>

ня) населенням матеріальних благ і послуг та характеризують окремі сторони добробуту населення.

Слід зазначити, що соціальна ринкова економіка, яка декларується нашою державою, не забезпечує добробуту автоматично та не вберігає від помилок, а вимагає напруженої праці, гнучкості, нових ідей, постійного порівняння досягнутого рівня продуктивності праці у своїй країні з іншими. Вона ґрунтується на приватній власності, правових гарантіях, дієвій системі державного управління, впровадженні економічних стимулів, наявності контролюючих органів.

В українській економічній науці добробут розглядається як «сукупність умов життєдіяльності людини (населення), які створюються під час виробництва, розподілу, обміну, споживання, формують ієрархію потреб та визначають їх задоволення»². У зарубіжній науці під добробутом розуміють певний стан задоволення потреб індивідів, суспільства, певний досягнутий рівень корисності, сформований, перш за все, кількістю доступних благ³. Тобто, головним у розумінні добробуту є спроба вирішити основний конфлікт – як людині при найменших затратах отримати щонайбільше. Добробут, крім економічних критеріїв (розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, тривалості життя, ВВП на душу населення), залежить і від рівня гарантій у державі політичних свобод (свобода слова, свобода і безпека особистості, свобода совісті) та таких показників, як соціальна захищеність, сімейне життя, можливість гарної освіти, кар'єрного зростання тощо.

Мета статті полягає у виявленні актуальних проблем у сфері доходів населення та визначення шляхів її удосконалення для підвищення суспільного добробуту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз економічної ситуації в країні свідчить, що наші стандарти добробуту на сучасному етапі не відповідають європейським.

Дослідження доходів населення виявило, що за період 2008–2013 рр. їх рівень збільшився майже вдвічі. В абсолютних показниках доходи населення за цей період збільшились в 1,8 разу, з 845641 млн. грн. у 2008 р. до 1529406 млн. грн. у 2013 р. Середньомісячний наявний дохід на одну особу складав 1143,0 грн. у 2008 р. та 2180,6 грн. у 2013 р. Тобто збільшення складає 190,7% або в 1,9 разу (табл. 1).

За даними Євростату, в 2010 р. загалом у 28 країнах – членах Європейського союзу середньомісячний дохід в розрахунку на одну особу склав 2338 євро. Максимальний рівень цього показника спостерігався: у Норвегії – 4831 євро, Швейцарії – 4768 євро,

Німеччині – 4383 євро; мінімальний: у Болгарії – 351 євро, Румунії – 460 євро, Македонії – 480 євро. В Україні за цей період відповідно – 146,3 євро, тобто більш ніж вдвічі менше навіть мінімального показника країн ЄС.

За період 2008–2013 рр. в національній економіці спостерігається нестабільна динаміка індексу реальних наявних доходів до відповідного періоду попереднього року. Коливання цього показника відбувається кожні два-три роки. У 2009 р. відбулося значне падіння реального індексу наявних доходів – 10% до рівня 2008 р., в 2010 р. цей показник збільшився на 17% до рівня 2009 р., а в 2011 р. відповідно – на 6,1% до рівня 2010 р. (рис. 1). При цьому номінальні наявні доходи протягом останніх 6 років стабільно зростають. Це пояснюється значним впливом політики на суспільство та економіку, особливо в питаннях соціального розподілу доходів, поглиблення в країні інфляційних процесів, процесів стагнації економіки, особливо в період світової фінансово-економічної кризи, поглиблення процесів тінізації економіки.

Протягом 2008–2013 рр. на фоні зростання абсолютних показників наявних доходів населення та соціальних стандартів у національній валюті спостерігається нестабільна тенденція щодо зростання цих показників в еквіваленті європейської валюти. Різкому падінню цих показників у 2009 р. сприяли наслідки світової фінансово-економічної кризи. У 2013 р. рівень прожиткового мінімуму досяг майже 105 євро, тоді як у країнах ЄС подібний показник мав розміри від 190 євро у Латвії до 297 євро у Франції. У 2008 р. середньомісячний наявний дохід на одну особу у 2,75 рази перевищував середньорічний показник прожиткового мінімуму, а в 2013 р. відповідно – в 2,60 рази (рис. 2).

Тобто, за останні 6 років в Україні спостерігається стагнація середньомісячного наявного доходу по відношенню до прожиткового мінімуму, тобто покращення ситуації в питаннях подолання бідності населення не відбувається.

Слід також відзначити, що спостерігається висока диференціація доходів за регіонами України. Так, в 2013 р. в м. Києві наявні середньомісячні доходи на одну особу в еквіваленті євро склали – 415,6, при 205,5 євро в середньому по Україні. Вище середнього показника по Україні наявні середньомісячні доходи на одну особу спостерігаються по Дніпропетровській (235,1 євро), Донецькій (235,4 євро), Запорізькій (223,6 євро), Харківській (206,0 євро) областях, тобто на сході України та Київській області (210,2 євро). Найнижчі рівні наявних середньомісячних доходів

²Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід / О. В. Длугопольський // Наука й економіка. – 2007. – № 3. – С. 6.

³Шевчук Ж. Проблеми формування добробуту в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_2_2011_11_15_16/problemi_formuvannya_dobrobutu_v_ukrajini/4-1-0-62

Таблиця 1

Динаміка доходів населення України за період 2008–2013 рр.

Роки	Доходи населення всього, млн. грн.	Наявні доходи				
		Всього, млн. грн.	Індекс зміни реальних наявних доходів (до попереднього року), %	В розрахунку на одну особу, (за період) грн.	Середньомісячний в розрахунку на одну особу, (за період)	
					грн.	євро
2008	845641	634493	7,6	13716,3	1143,0	148,3
2009	894286	661915	- 10,0	14372,8	1197,7	110,2
2010	1101175	847949	17,1	18485,6	1540,5	146,3
2011	1266753	988983	8,0	21637,9	1803,2	162,6
2012	1457864	1149244	13,9	25206,4	2100,5	204,5
2013*	1529406	1190351	5,3	26167,5	2180,6	205,5
В % 2013 до 2008	180,8	187,6		190,7	190,7	138,5

* попередні дані

Джерело: складено за матеріалами⁴ та даними⁵

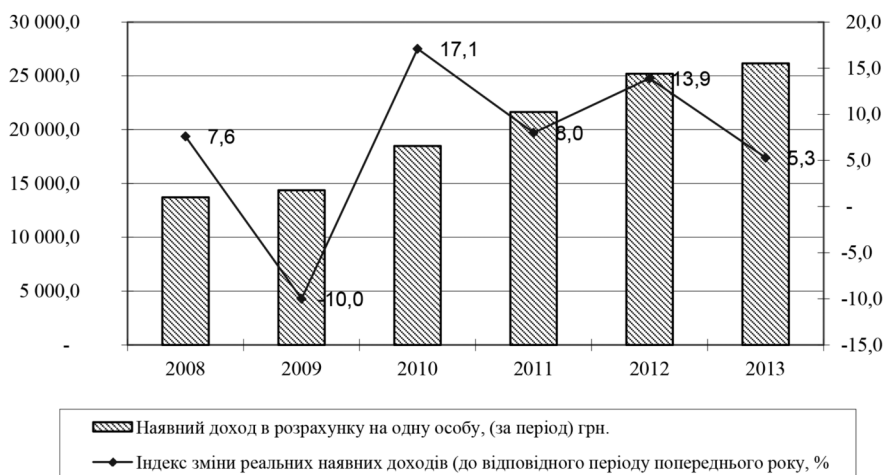

Рис. 1. Динаміка показників наявних доходів населення України за період 2008–2013 рр.

Джерело: складено за даними⁶

⁴Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство соціального розвитку і торгівлі України / К: ДП «Зовнішторгвидав України». – 2014. Випуск 2(166). – С. 82–83.

⁵Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

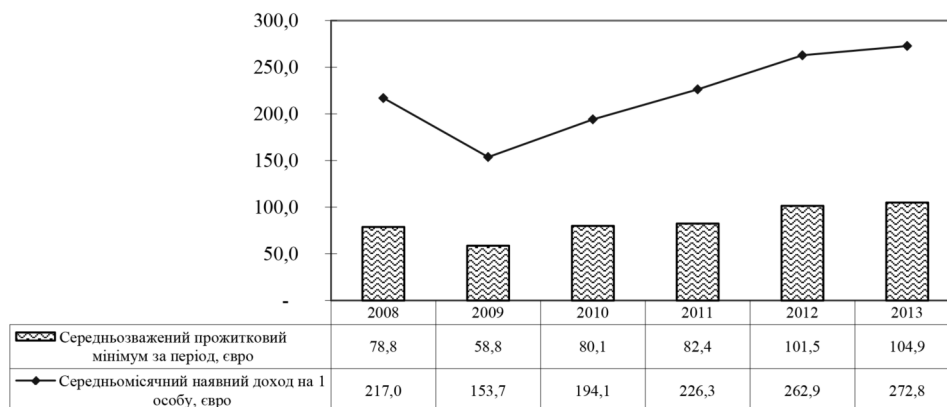

Рис. 2. Динаміка показників прожиткового мінімуму та середньомісячного наявного доходу на 1 особу в Україні за період 2008–2013 рр., євро

Джерело: складено за даними⁷

на одну особу спостерігається в Закарпатській (140,5 євро), Тернопільській (149,2 євро), Чернівецькій (147,2 євро), Волинській (153,1 євро) областях. Таким чином, в 2013 р. різниця в доходах на душу населення між областями України (не враховуючи м. Київ) складала 67,5%, тоді як за міжнародними стандартами вона не має перевищувати 20%⁸.

Дослідження структури доходів населення за період 2008–2013 рр. свідчить, що найбільші частки в структурі грошових доходів населення України припадають на «заробітну плату», «соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти». Станом на кінець 2013 р. вони становили відповідно 41,4% і 37,6%. Питома вага «прибутку та змішаного доходу» склала 15,8% в загальній структурі доходів населення, а «доходів від власності (одержаних)» – відповідно 5,2% (табл. 2).

Слід зазначити, що за останні 6 років спостерігалась нестабільна динаміка структури доходів населення. За період 2008–2013 рр. відмічено зменшення частки заробітної плати з 43,3% в 2008 р. до 41,4% у 2013 р., тобто на 1,9 відсоткович пунктів (в. п.). Також, за цей період спостерігається незначне зменшення рівня соціальних допомог та поточних трансфертів (на 0,2 в. п. у 2013 р. в порівнянні з показником 2008 р.). Найбільша частка цього джерела надходжень у структурі загальних доходів зафіксована в 2009 р. – 40,8%. Поступове вирівнювання часток «заробітна плата» та «соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти» в загальній структурі доходів населення свідчить про подальше зниження доходів населення від трудової діяльності, зниження відтворювальної, регулюючої та стимулюючої ролі заробітної плати, що призводить до негативних суспільних наслідків.

Неефективна структура доходів населення через надмірну частку соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їхніх одержувачів, породжує утриманські настрої серед працездатного населення, послаблює мотиваційні стимули до праці, гальмує розвиток трудового потенціалу⁹.

Практика господарювання країн із різним економічним устроєм переконливо свідчить, що чим більше необхідного продукту розподіляється поза механізмом виплати заробітної плати, тобто чим менший обсяг необхідних для життя потреб задовольняється за рахунок трудового внеску, тим нижча роль заробітної плати як чинника-стимулятора.

Слід зазначити, що країни з розвинутою ринковою економікою постійно відстежують частку заробітної плати в сукупних доходах населення і проводять політику, спрямовану на підтримання її на високому рівні. У сукупних доходах населення частка заробітної плати становить: в Японії – 69%, Великій Британії – 65%, Німеччині – 64%, Франції – 58%¹¹.

Отже, Україна відстає за значенням цього показника, що вимагає суттєвих кардинальних змін як в організації оплати праці, так і в процесах розподілу доходів населення.

Динаміка структури доходів населення за останні 6 років свідчить про незначне посилення в країні ринкових відносин та відносин власності. Так, питома вага доходів від власності в 2013 р. збільшилась на 1,8 в. п. порівняно з 2008 р.

Що стосується структури витрат, то значна частина доходів населення була використана на купівлю товарів та оплату послуг і склала 82,2% в 2013 р., що майже

⁷Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁸Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹Куліков Г.Т. Вплив трансформації заробітної плати на збереження і розвиток трудового потенціалу в нинішній кризовий період // Г.Т. Куліков // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - №14 (168). - 2011. - 243 с. С.151.

Таблиця 2

Структура доходів та витрат населення України за період 2008–2013 рр., %

№ п/п	Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2013 р. до 2008 р., в. п.
1	Доходи:	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100	-
1.1	Заробітна плата	43,3	40,8	40,8	41,8	41,8	41,4	-1,9
1.2	Прибуток та змішаний дохід	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,8	+0,3
1.3	Доходи від власності (одержані)	3,4	3,9	6,2	5,4	5,5	5,2	+1,8
1.4	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	37,8	40,8	38,5	37,0	37,2	37,6	-0,2
2	Витрати та заощадження:	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100	-
2.1	Придбання товарів та послуг	82,3	79,3	76,1	81,4	82,0	82,2	-0,1
2.2	Доходи від власності (сплачені)	3,6	4,2	2,6	2,3	1,3	2,1	-1,5
2.3	Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	7,9	7,5	6,6	6,6	6,7	7,0	-0,9
2.4	Нагромадження нефінансових активів	3,5	1,2	1,8	-0,1	-0,2	1,7	-1,8
2.5	Приріст фінансових активів	2,7	7,8	12,9	9,8	10,3	7,0	+4,3

* попередні дані

Джерело: складено за матеріалами¹⁰

на рівні показника 2008 р. За останні 6 років збільшилась частка приросту фінансових активів на 4,3 відсоткових пункти, тобто спостерігається процес зростання заощаджень. Динаміка цих процесів є вкрай нестабільною. Так, в 2010 р. цей показник склав 12,9% в загальній структурі витрат населення. На жаль, останні три роки спостерігається процес зменшення приросту фінансових активів можливо за рахунок збільшення витрат на купівлю товарів та оплату послуг. Це свідчить про втрату довіри до банківської системи, зменшення купівельної спроможності населення, зневіру населення, погіршення очікувань щодо майбутньої цінності фінансових інструментів.

Рівень доходів населення є найважливішим індикатором добробуту суспільства, оскільки він характеризує його купівельну спроможність та є визначальним фактором щодо соціальних можливостей населення. При цьому рівень споживання прямо залежить від рівня доходу. Тому одним із вагомих завдань стимулювання розвитку економіки країни є підвищення добробуту населення, і, в першу чергу, доходів найбільш бідної та середньої частини населення. Поліпшення добробуту відображається не лише зростанням рівня доходу, а й низкою показників що характеризують міру задоволення духовних та соціальних потреб населення.

¹⁰Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство соціального розвитку і торгівлі України / К: ДП «Зовнішторгвидав України». – 2014. – Випуск 2(166). – 105 с. – С. 82–83.

¹¹Крищенко К.Є. Грошові доходи населення: новітні тенденції рівня та структури // К. Є. Крищенко // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – №1–2. – С.116–125. – укр. С. 116.

Так, тривалість життя в Україні як демографічний чинник збереження добробуту на сьогодні становить 68,9 років та є найнижчою в Європі (119 – є місце зі 194 країн світу)¹². Щоб покращити цей показник, уряду необхідно врахувати всі фактори: соціальний захист, пенсійну реформу, реформи у сфері медицини та освіти тощо.

Щодо свобод в Україні. У 2010 р. відбулося найстрімкіше падіння цього показника. За даними міжнародного наглядача, за свободою слова організації «Репортер без кордонів», Україна посідає 131 місце серед 175 країн (для порівняння – у 2009 р. – 89 місце)¹³.

Слід зазначити, що важливе значення для забезпечення покращання добробуту населення, ефективної зайнятості та конституційних прав громадян у сфері соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, культури має застосування системи державних соціальних стандартів та гарантій.

В умовах переходу до ринкової економіки для України питання забезпечення державою мінімальних потреб людини в матеріальних благах і послугах стало особливо актуальним. Через обмеженість бюджетних коштів істотно зменшилися суспільні фонди споживання і послуги, які безкоштовно надавались державою громадянам у формі обслуговування в установах охорони здоров'я, освіти, фізичної культури та для задоволення потреб у житлі, комунальних та побутових послугах. В результаті цього значна частина цих послуг стала платними та майже недоступними через низьку купівельну спроможність населення.

Така ситуація вимагала створення нових механізмів щодо реалізації законодавчо закріплених соціальних стандартів та гарантій, які б могли забезпечити державну підтримку та підвищення рівня життя населення.

В Україні сформована система державних соціальних стандартів та гарантій, де базовим державним соціальним стандартом визначено прожитковий мінімум для основних соціальних і демографічних груп.

Прожитковий мінімум відповідно до Закону України від 15.07.1999 р. «Про прожитковий мінімум» являє собою вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Він визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум в Україні застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя та визначення рівня бідності, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, стипендій та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- формування Державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Розрахунок прожиткового мінімуму здійснюється відповідно до Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення, затвердженої наказом Мінпраці, Мінекономіки, Держкомстату від 17 травня 2000 р. №109/95/157, виходячи із середніх цін, що склалися за відповідний місяць з урахуванням прогнозних індексів споживчих цін. Розрахунок прожиткового мінімуму згідно цієї Методики є надто складним та трудомістким.

Розміри прожиткового мінімуму з 2000 р. до 2005 р. затверджувались один раз на рік окремими законами України. Починаючи з 2006 р. розміри прожиткового мінімуму стали затверджуватись в законі України про державний бюджет на відповідний рік.

Динаміка цього показника свідчить, що протягом останніх 6 років відслідковується його нерівномірне, різноспрямоване та непропорційне зростання серед основних соціальних і демографічних груп, що суперечить основним принципам формування. За цей період спостерігається зниження співвідношення законодавчо встановленого та фактичного розміру прожиткового мінімуму. Причина цього полягає у застосуванні різних методологічних підходів щодо його визначення.

Тобто на сьогодні існує два різних за розмірами прожиткових мінімуми. Перший – законодавчо затверджений, на основі якого здійснюються розрахунки та перерахунки основних державних соціальних стандартів та гарантій. А другий – фактичний, що відображає реальну мінімальну вартість життя.

Кожна держава має свої особливості формування прожиткового мінімуму, які в першу чергу залежать від стану економіки держави та її фінансових можливостей.

¹²Список країн за очікуваною тривалістю життя [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_очікуваною_тривалістю_життя

¹³Шевчук Ж. Проблеми формування добробуту в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_2_2011_11_15_16/problemi_formuvannya_dobrobutu_v_ukrajini/4-1-0-62

В загальноєвропейському дослідженні «Життя в Європі» в 2013 р. було визначено за єдиною методикою прожитковий мінімум в Євросоюзі. Найвищі показники: в Люксембурзі – 18 550 євро за рік (або 1546 євро на місяць), Данії – 14 497 євро за рік (або 1208 євро на місяць), Швеції – 12 178 євро за рік (або 1015 євро на місяць), Фінляндії – 11 800 євро за рік (або 983 євро на місяць), Німеччині – 10 953 євро за рік (або 913 євро на місяць). Найнижчий показник зафіксовано у Румунії – 1 173 євро за рік (або 98 євро на місяць)¹⁴. В Україні середньомісячний показник прожиткового мінімуму на одну особу в 2013 р. склав 105 євро.

Прожитковий мінімум є стандартом для обґрунтування встановлення основних державних соціальних гарантій, надання державної соціальної допомоги та регулювання оплати праці і інших доходів населення.

Основною державною соціальною гарантією для працюючого населення – є мінімальна заробітна плата. Вона відображає мінімальну для таких економічних умов величину споживання і не може бути нижчою за прожитковий мінімум. Ця основна державна соціальна гарантія є базою для визначення розміру заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватись оплата за виконаний працівником обсяг робіт. Мінімальна заробітна плата за своїм розміром має бути найвищою серед всіх основних державних соціальних гарантій.

Протягом 2008–2013 рр. в Україні мінімальна заробітна плата зростала досить високими темпами. Вона збільшилась з 533 гривень у 2008 р. до 1153 гривні в грудні 2013 р. або в середньому в 2,2 рази (табл. 3). Однак законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати протягом 2008–2009 рр. відставав від прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму тільки в грудні 2009 р. досягло 100%, що позитивно вплинуло на зростання розміру заробітної плати та зменшення ступеня диференціації доходів населення. За цей період спостерігалася стійка тенденція скорочення низькооплачуваних і зростання частки середньо та високооплачуваних працівників.

Зростання мінімальної заробітної плати певною мірою вплинуло на стабільно високі темпи зростання рівня заробітної плати в усіх видах економічної діяльності, але її частка в доходах населення впродовж останніх десяти років не перевищувала 45%. У 2013 р. порівняно з 2008 р. середньомісячна заробітна плата зросла в 1,8 рази з 1806 до 3265 гривні.

Разом з тим, спостерігається нестабільна динаміка питомої ваги мінімальної заробітної плати у середньомісячній заробітній платі з 29,5% у 2008 р. до 39,7% у

2010 р., в 2011 р. почалось зниження цього показника, і в 2013 р. індекс Кейтса склав 35,2% (табл. 4).

Низький рівень мінімальної заробітної плати у її середньомісячному розмірі негативно впливає на формування основної заробітної плати, економічної поведінки працівника, його мотивації до праці, а також проковує інші негативні соціально-економічні тенденції.

У країнах ЄС при встановленні мінімальної заробітної плати орієнтуються на рівень та динаміку середньої заробітної плати (прагнучи до збереження бажаного значення індекса Кейтса). Чим вище питома вага мінімальної заробітної плати в її середньому розмірі, тим сильніше вона впливає на розподіл доходів працюючих. Проте це можливо тільки за умови, коли розмір мінімальної заробітної плати становить 60–70% середньої зарплати і складає 2,0–2,5 прожиткового мінімуму.

За даними Євростату, розміри мінімальної заробітної плати в Україні значно нижчі порівняно з країнами ЄС. Так, в Україні у 2010 р. мінімальна заробітна плата була меншою в 20 разів, ніж у Люксембурзі, у 17 разів – ніж в Ірландії, в 16 разів – ніж Голландії, Бельгії, Франції, у 4 рази ніж Польщі, Чехії, Словаччини. За розміром номінальної величини мінімальної зарплати Україна програє навіть таким, в недалекому минулому найбіднішим країнам континенту, як Албанії та Боснії і Герцеговині.

Рівень мінімальної зарплати в Україні демонструє все більшу відповідність африканським стандартам. В абсолютних розмірах український показник мінімальної заробітної плати в 2013 р. майже дорівнював кенійському (104 та 106 євро відповідно). Більш того, такі країни африканського континенту як Алжир, Габон, Чад, Кабо-Верде, Екваторіальна Гвінея, Комори вже випереджають Україну за цим показником. В 2013 р. Україна практично досягла за рівнем оплати праці показників Південної Африки (0,65 євро за годину) і Папуа Нової Гвінеї (0,75 євро за годину), та поступається більшості латиноамериканських країн. Зокрема, за період 2010–2013 рр. таким як Перу (226 євро), Гондурас (192 євро), Домініканська республіка (128 євро), Колумбія (283 євро), Бразилія (290 євро), Чілі (332 євро), Парагвай (288 євро), Уругвай (300 євро), не кажучи про Коста-Ріка (393 євро) чи Аргентину (559 євро)¹⁹.

Стабільний соціальний розвиток неможливий без прогресу у сфері оплати праці. Тому нагальною потребою на даному етапі є необхідність підвищення мінімальної заробітної плати як основної державної соціальної гарантії.

Світовий досвід показує, що в країнах ЄС темпи зростання продуктивності праці перевищують темпи підвищення заробітної плати.

¹⁴Експерты исследовали уровень бедности в странах Евросоюза [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nnm.me/blogs/kon1965/eksperty_issledovali_uroven_bednosti_v_stranah_evrosoyuza/

Таблиця 3

Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб за період 2008–2013 рр.

Роки	Мінімальна зарплата (в середньому за рік), грн.	Темпи зростання, %	Прожитковий мінімум(в середньому за рік), грн.	Темпи зростання, %	Співвідношення МЗП та ПМ
2008	533	123,8	650	117,3	82,1
2009	643	120,8	682	104,9	94,4
2010	888	138,1	888	130,3	100,0
2011	963	108,4	963	108,4	100,0
2012	1098	114,0	1098	114,0	100,0
2013	1153	105,0	1153	106,0	100,0
У % 2008 до 2013	216,3	Х	177,0	Х	Х

Джерело: складено за матеріалами¹⁵ та даними¹⁶

Таблиця 4

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати

Роки	Мінімальна заробітна плата (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса),%
2008	533	1806	29,5
2009	643	1906	33,7
2010	888	2239	39,7
2011	963	2633	36,6
2012	1098	3026	36,2
2013	1153	3265	35,3
2008–2013	2,2 р.	1,8 р.	Х

Джерело: складено за матеріалами¹⁷ та даними¹⁸.

¹⁵Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство соціального розвитку і торгівлі України / К: ДП «Зовнішторгвидав України». – 2014. – Випуск 2(166). – С. 82–83.

¹⁶Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁷Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство соціального розвитку і торгівлі України / К: ДП «Зовнішторгвидав України». – 2014. – Випуск 2 (166). – С. 82–83.

¹⁸Статистичні матеріали Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У принципі випередження темпів підвищення заробітної плати порівняно з темпами зростання продуктивності праці, навіть протягом тривалого періоду може бути припустимим, якщо така ситуація контролюється фахівцями і не викривлює основних макропоказників. З посиланням на досвід країн, в яких домінує соціалізована ринкова економіка, що побудована на концепції людського капіталу та інституціональній економічній теорії, така залежність може бути виправданою.

Аналіз стану оплати праці в Україні за останні роки свідчить про те, що, незважаючи на її зростання, кардинальних змін в політиці оплати праці не відбулося. Впродовж багатьох років заробітна плата в Україні підтримувалася на низькому рівні. Штучне стримування заробітної плати призвело до того, що нині вона в Україні є на порядок нижчою, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Низький рівень заробітної плати не сприяє зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці. Заробітна плата не виконує притаманних їй функцій, зокрема відтворювальної та стимулюючої. При цьому, використовуючи дешеву робочу силу, підприємці не зацікавлені підвищувати продуктивність праці, вкладаючи кошти в оновлення виробничих фондів та розвиток персоналу. Дешева робоча сила зумовлює не лише низький рівень продуктивності праці, але і низьку якість продукції, і в зв'язку з цим її не конкурентоспроможність. Низький рівень заробітної плати є основною причиною незареєстрованої зайнятості, тіншових доходів населення, значного зниження платоспроможного попиту населення.

Висновки. Впровадження ринкових відносин в Україні суттєво вплинуло на залежність економічної системи від матеріального добробуту населення, яке формує стабільний попит на товари та послуги. Реалізація державної соціальної політики потребує подальшого підвищення рівня та якості життя населення, удосконалення політики доходів, реформування системи соціального захисту, подолання регіональної та галузевої диспропорцій, подальшого зростання соціальних гарантій та наближення їх до європейського рівня.

Тому надзвичайно актуальним завданням є проведення реформи оплати праці, як основного джерела доходів населення, разом з реформуванням всієї економіки, перебудови організації заробітної плати з метою забезпечення поетапного підвищення заробітної плати, і створення ефективного мотиваційного механізму, який ґрунтується на поєднанні економічних стимулів і соціальних гарантій. Така ситуація вимагає проведення ефективної політики доходів шляхом:

➤ ефективної структурної перебудови економіки, реструктуризації, модернізації, підприємств, інноваційного розвитку виробництва;

➤ збільшення обсягів виробництва продукції через запровадження новітньої техніки і технології та підвищення продуктивності праці;

➤ підняття ролі оплати на якісно новий рівень шляхом переходу від дешевої робочої сили до гідної праці;

➤ встановлення розміру мінімальної заробітної плати на рівні реального прожиткового мінімуму;

➤ поступовий перехід до встановлення мінімальної заробітної плати на рівні більш якісних соціальних стандартів, що дасть можливість працюючим забезпечити відтворення з урахуванням сімейного навантаження;

➤ посилення ролі держави щодо регулювання оплати праці;

➤ зростання питомої ваги витрат на оплату праці у операційних витратах із реалізованої продукції, робіт, послуг;

➤ підвищення долі оплати праці, як первинних доходів населення, у структурі доходів населення;

➤ встановлення безпосередньої залежності заробітної плати від кількості та якості праці кожного працівника, його трудового внеску; створення умов для відновлення відтворювальної та стимулюючої функції заробітної плати;

➤ застосування економічно обґрунтованої та законодавчо закріпленої соціально справедливої диференціації заробітної плати;

➤ створення умов для підвищення ефективності праці працівників бюджетної сфери, вдосконалення та підвищення їх оплати праці; ліквідація заборгованості із заробітної плати;

➤ забезпечення своєчасної виплати заробітної плати та недопущення виникнення заборгованості з неї;

➤ зниження навантаження на фонд оплати праці підприємств та спрямування цих коштів на підвищення заробітної плати;

➤ створення умов для легалізації тіншових доходів населення; застосування дієвого механізму індексації заробітної плати як захисту працюючих від інфляції;

➤ запровадження економічно-обґрунтованого і соціально-справедливого оподаткування доходів громадян шляхом підвищення ставки оподаткування на високі доходи та зниження при цьому на низькі доходи від трудової діяльності.

Перед Україною стоїть складна та важлива задача по досягненню європейських стандартів рівня життя. Перший крок зроблено – підписано асоціацію з Європейським Союзом. А попереду чекає велика робота щодо формування та застосування нової, якісної системи соціальних стандартів та гарантій, яка б відповідала європейському рівню.

¹⁹List of minimum wages by country [Електронний ресурс] / Режим доступу http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_minimum_wages_by_country